

ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА» ТА ЙОГО ПРОЄКЦІЯ НА ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗВО

THE CONCEPT OF ECONOMIC CULTURE AND ITS PROJECTION ONTO INSTITUTIONS OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION

У статті проаналізовано сутність поняття «економічна культура», його відношення до родового поняття «культура» та видового – професійна культура». Категорія «культура» належить до основоположних міждисциплінарних понять, які широко використовуються в багатьох гуманітарних науках. Досліджуване нами поняття економічної культури особистості може бути пов'язаним як із загальною культурою особистості, так і з її спеціальною культурою. Спеціальна культура охоплює пізнання, перетворювальну діяльність в окремій області й визначається професійною спрямованістю індивіда. Зроблено висновок про ієрархічні родо-видові відношення та складні зв'язки між видовими.

Процес формування економічної культури людини – багатоступінчастий і складний. Він розпочинається в сім'ї і продовжується в дитячому садочку, закладі загальної середньої чи вищої освіти, може тривати в аспірантурі, докторантурі й далі – в подальшій професійній діяльності. Економічна культура особистості являє собою цілісне особистісне утворення, котре характеризується високим рівнем оволодіння економічними знаннями і вміннями; сформованим соціально-ціннісним ставленням до економіки, її предметів, засобів і результатів; розвиненими якостями особистості, які дозволяють їй найбільш повно реалізувати себе в пізнавальній та соціально орієнтованій економічній діяльності. Проєкція поняття «економічна культура» на сучасний педагогічний ЗВО окреслює протиріччя між вимогами до підготовки учня початкових класів та вимогами до підготовки майбутнього вчителя початкових класів. Підвищений інтерес до зазначеної проблеми пояснюється, на наш погляд, тим, що економічну культуру можна розглядати і як важливий фактор соціально-економічного прогресу, і як регулятор економічної поведінки людей.

Формування економічної культури – двосторонній процес, результати якого залежать не тільки від професорсько-викладацького складу, а і значною мірою від самого студента, який, уступаючи до ЗВО, має чітко усвідомлювати умови і проблеми своєї майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: економічна культура, професійна культура, педагогічний ЗВО, учень початкових класів, учитель початкових класів.

The article analyzes the concept of economic culture and its relation to culture and professional culture as generic and specific concepts, respectively. The category of culture belongs to fundamental interdisciplinary concepts widely used within humanities. The article shows that the concept of economic culture can be related to a person's general and special culture. Special culture includes cognition, transformational activity in a particular field and is determined by professional orientations. The article formulates certain conclusions about hierarchical genus-species relations and complex links between species.

The process of developing a person's economic culture is rather multi-stage and complex. It originates in the family and continues in preschool, secondary, higher and postgraduate education and, most importantly, professional activities.

Economic culture is a holistic personal quality, characterized by well-developed economic knowledge and skills; a social and values-based attitude towards the economy, its subjects, means and results; personality traits allowing one to fully realize oneself in cognitive and socially oriented economic activity. The projection of the economic culture concept onto modern institutions of higher pedagogical education reveals the contradictions between the requirements for the education of primary school pupils and those for professional training of future primary school teachers. An ever-increasing interest in this particular problem lies in the fact that economic culture can be considered as an important factor in socio-economic progress and as a regulator of the economic behaviour of people.

The development of economic culture is a two-way process, whose results depend not only on teaching staff but also pupils. Before entering the university, they should be aware of the conditions and problems of their future professional activities.

Key words: economic culture, professional culture, institution of higher pedagogical education, primary school pupil, primary school teacher.

УДК 378.017:330.16]:378.4
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/25-2.35>

Чучаліна Ю.М.,
викладач-стажист кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Сучасний стан суспільного розвитку багато в чому залежить не тільки від матеріально-речових факторів, але і значною мірою від якісних характеристик особистості. Конкурентні умови ринкового середовища постійно мотивують учасників економічного процесу до постійного коригування їх підприємницької поведінки, без якої неможливо забезпечити не тільки зростання їх конкурентоспроможності, а і збереження вже здобутих конкурентних позицій. Саме тому економічні суб'єкти під впливом конкуренції змушені постійно спостерігати за

змінами потреб цільових ринків і діями основних конкурентів, аналізувати їх, а це можливо тільки за умови наявності потужного людського ресурсу – як фізичного, так й інтелектуального.

Сучасна парадигма теоретичних поглядів на роль і місце людини у відтворювальному процесі передбачає високий рівень як загальної культури всіх його учасників, так й економічної культури зокрема. Процес формування і вдосконалення цих характеристик охоплює майже все свідоме життя людини і здійснюється в різних формах у різних закладах освіти – як у дошкільних, середніх

загальноосвітніх, так і в ЗВО. Звичайно, він триває і в майбутній діяльності людини, незалежно від того, працює вона за фахом чи ні. Однією з визначальних характеристик випускника закладу вищої освіти є рівень його економічної культури. Перехід від багаторічного формування теоретичного багажу знань, умінь і навичок у стінах ЗВО (хоч в освітніх програмах це й задекларовано як фахові та загальні компетентності) до практичної діяльності в зовсім інших умовах є переломним у житті кожного випускника вищого навчального закладу. Від рівня його економічної культури на порозі самостійної професійної діяльності багато в чому залежать перспективи реалізації особистісного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти економічної культури перебували в контексті наукових інтересів економістів, соціологів, психологів, педагогів, представників різних шкіл і течій. Вони знайшли втілення у працях М. Владики, В. Доброштана, В. Москаленка, Г. Ребрової, Р. Ривкіної, Т. Заславської, М. Ховрича.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, сучасність засвідчує певне протиріччя між фактичними знаннями і вміннями випускників, які входять у систему відносин на ринку праці, з одного боку, й запитами суспільного виробництва, що постійно трансформуються, з іншого боку. Посередником у вирішенні цього протиріччя покликана бути система вищої професійної освіти. Під вищою професійною освітою розуміємо не тільки економічну, яку студенти здобувають у спеціальних закладах (економічних ЗВО), а передусім будь-яку вищу освіту, що дозволяє випускникові скласти конкуренцію на ринку праці.

Мета статті – проаналізувати сутність поняття «економічна культура», його відношення до родового поняття «культура» та видового «професійна культура» та його проєкцію на педагогічний заклад вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз проблеми формування економічної культури майбутніх учителів диктує необхідність проаналізувати сутність і субординацію таких категорій, як «культура», «економічна культура», «професійна культура» тощо. Категорія «культура» належить до основоположних міждисциплінарних понять, котрі широко використовуються в багатьох гуманітарних науках. Вітчизняна педагогіка, філософія, культурологія ті інше мають у своєму арсеналі значну кількість емпіричних праць, присвячених вивченню різних аспектів культури і взаємопов'язаних із нею проблем.

У «Філософському енциклопедичному словнику» І. Бойченко та Н. Хамітов пропонують дефінітивну багатозначність:

1. «Історично вихідне значення – обробіток землі й догляд за нею.

2. Догляд, поліпшення, ушляхетнювання тілесно-душевно-духовних сил, схильностей і здібностей людини, а отже – і ступінь їх розвитку; відповідно розрізняють К. тіла, К. душі й духовну К. (іще від Цицерона йдеться про філософію як К. духу).

3. Сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів людського буття.

4. Сукупність матеріальних і духовних надбань на певному історичному рівні розвитку суспільства й людини, які втілені в результатах продуктивної діяльності.

5. Локалізоване у просторі та часі соціально-історичне утворення, що специфікується або за історичними типами, або за етнічними, континентальними чи регіональними характеристиками суспільства» [13, с. 313].

У російському «Філософському енциклопедичному словнику» наведено узагальнене визначення: «Культура – це специфічний спосіб організації й розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної й духовної праці, в системі соціальних норм й установок, у духовних цінностях, у сукупності відносин людей до природи, між собою й до самих до себе. <...> Культура характеризує також особливості свідомості, поведінки й діяльності людей у конкретних сферах суспільного життя (К. праці, К. побуту, мистецтв, К., політична К.)» [12, с. 293]. В «Українському педагогічному словнику» С.У. Гончаренко дефінує, що культура – це «сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини та втілюються в результатах продуктивної діяльності» [3, с. 182]. Наведені визначення дозволяють уважати економічну культуру однією із трансформованих форм загального поняття «культура» щодо певної сфери життя людського суспільства.

Звертає на себе увагу й факт розвитку значеннєвої парадигми, котрий свідчить про зміни в діяльності людини та усвідомлення нею різної сутності процесів, позначуваних цим словом. Первинна технократична семантика прогресувала до філософського розуміння явища: від обробітку, виховання, освіти, розвитку, пошанування до складної системи взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників.

У сучасній науковій літературі досить широко представлені різні погляди на сутність економічної культури та її особливості у взаємозв'язку з одноплановими категоріями. Підвищений інтерес до зазначеної проблеми пояснюється, на наш погляд, тим, що економічну культуру можна розглядати і як важливий фактор соціально-економічного прогресу, і як регулятор економічної поведінки людей. Потрактування економічної культури знаходимо в перших пострадянських

працях. Наприклад, Т.І. Заславська й Р.В. Ривкіна вважають її найважливішою передумовою, регулятором економічної поведінки, котрі виконують роль соціальної пам'яті економічного розвитку, що сприяє або заважає трансляції, відбору або оновленню цінностей, норм або потреб у сфері економіки та суб'єктів, які орієнтують її на ті чи ті форми діяльності [7, с. 111–112]. У цьому визначенні, від якого відштовхуються майже всі дослідники проблеми економічної культури, задекларований один із найважливіших її елементів – економічна поведінка.

М.В. Владика досліджує один з аспектів економічної культури – економічну культуру особистості, котру вважає компонентом загальної культури особистості. На її думку, економічна культура особистості становить цілісне особистісне утворення, яке характеризується високим рівнем оволодіння економічними знаннями і вміннями; сформованим соціально-ціннісним ставленням до економіки, її предметів, засобів і результатів; розвиненими якостями особистості, що дозволяють їй найбільш повно реалізувати себе в пізнавальній та соціально орієнтованій економічній діяльності» [2, с. 29].

У «Великому економічному словнику» до поняття «економічна культура» подано таке визначення: «система цінностей і мотивацій господарської діяльності, шанобливе ставлення до будь-якої форми власності й комерційного успіху як до значного соціального досягнення, успіху, неприйняття настроїв «зрівнялівки», створення й розвиток соціального середовища для підприємництва та інше» [1, с. 235].

На думку В.В. Москаленко, економічна культура особистості – це не тільки економічно-фінансова грамотність, але і психологічні якості, завдяки яким людина здатна діяти в певному соціально-економічному просторі [9, с. 8]. Через 5 років у колективній монографії «Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект» дослідник пропонує бачення економічної культури особистості в широкому й вузькому розумінні: «Економічна культура в широкому розумінні – це опредметнені матеріальні результати праці суб'єктів економічної діяльності. Економічна культура у вузькому розумінні слова – це сукупність цінностей, норм, стереотипів як особистісного, так й інституціонального характеру, що є регуляторами поведінки суб'єктів економічної діяльності, їхніх стратегій і взаємин у процесі економічної діяльності» [10, с. 36–37].

Як уважає В.М. Доброштан, економічна культура – це сукупність матеріальних цінностей, інститутів, норм і принципів господарсько-виробничої діяльності людей, характер економічних відносин і процес ефективного функціонування економіки країни, котрі утворюють спосіб і зміст економічної діяльності людей [5, с. 55].

М.О. Ховрич диференціює поняття «економічна культура» на два складники, узагальнено визначає її структуру. Дослідниця зазначає: «Економічна культура суспільства – це система цінностей і мотивів господарської діяльності, рівень і якість економічних знань, оцінок і дій людини, а також зміст традицій і норм, які регулюють економічні відносини й поведінку. Економічна культура особистості органічно поєднує свідомість і практичну діяльність. Вона визначає творчу спрямованість економічної активності людини у процесі професійної діяльності, виробництва, розподілу і споживання. Економічна культура особистості може відповідати економічній культурі суспільства, випереджати її, але може й відставати від неї, заважати її розвитку» [15, с. 311].

Г.О. Реброва, врахувавши кореляції культурних й економічних цінностей, регіональний і глобалізаційний масштаб, під поняттям «економічна культура» розуміє «міждисциплінарну категорію, яка позначає феномен сталого економічного розвитку певного суспільства (держави, країни, регіону) на основі конгломерату культурних цінностей, сучасних науково-технічних досягнень, традицій і норм, що регламентують культурно-економічні відносини, якість господарювання й культуру споживання, котре підвищує якість життя, та синхронізують економічний профіль країни із глобалізаційним вектором розвитку економік країн світу» [11, с. 45].

Можна наводити ще багато дефініцій понять «культура», «економічна культура», які засвідчують індивідуально-авторське розуміння їхньої сутності, оскільки людина переважно дає визначення крізь призму власного досвіду. Констатуємо, що ці явища динамічні, а тому будь-яку їх дефініцію, умовно кажучи, вже на момент опублікування можна вважати більшою мірою застарілою, аніж актуальною. Прокоментуємо міркування: економічну культуру вважають суспільно-історичним досвідом відтворення життя, реалізованим в економічній діяльності. Цей досвід може як існувати у формах логічного мислення, умовиводах, усній формі передачі досвіду, так і бути закріпленим на папері. Логічно припустити, що існування потужної культурної бази (а її має будь-яке розвинене суспільство, до якого з погляду історії можна зарахувати й українське) дозволяє реконструювати закладену в ній економічну культуру з високим ступенем достовірності. Водночас така форма рефлексії не завжди об'єктивна, а тому не потрібно аналізувати її окремо від безпосереднього суспільно-історичного буття. Підхід до вивчення економічної культури неможливий без представлення в ньому достатньою мірою історизму, якщо це філософський підхід. Це стосується й освітньої сфери, яка крізь призму філософського підходу має на виході продукт, значно відмінний від педагогічного.

Економічна культура проявляється в економічній поведінці, проте має суто прагматичний характер. Власне, цей прагматичний характер економічної культури виводить її зі сфери культурологічного знання. На нашу думку, необхідно виключити кваліфікацію економічної культури як об'єкта економічної теорії тому, що будь-яка економічна теорія вже є частиною економічної культури. Як і будь-яка культура, економічна має етнічне й соціальне маркування. Це маркування впливає з різних умов життя й детерміноване цими умовами. Завдяки наявності економічної культури етносоціальна група стає здатною виокремити із зовнішнього середовища підстави для самовідтворення й використовувати їх на практиці, оскільки постійні контакти етносоціальних груп між собою стирають властиві тій чи тій групі ознаки, надаючи економічній культурі глобалізаційного характеру.

Із поняттям «економічна культура» тісно пов'язане поняття «професійна культура». Л.М. Фільштейн, В.М. Журавльов так тлумачать його: «професійна культура – це цілісна, складної-єрархічна система професійної структури особистості, котра складається й функціонує у взаємодії двох форм: об'єктивної (мобікультурні об'єкти та реалії) та суб'єктивної (відбиток культури у свідомості). Професійна культура – це колективне програмування людського розуму, яке відрізняє членів певної групи людей від іншої. Професійна культура – це специфічна сукупність засобів, способів, форм, зразків та орієнтирів взаємодії людей у професійному середовищі, котрі вони виробляють у сумісній професійній діяльності. Професійна культура – це система колективних цінностей, переконань, зразків і норм виробничої поведінки, притаманних певній групі працівників-професіоналів» [14, с. 13]. Зауважимо, що ототожнювати поняття «економічна культура» і «професійна культура» в жодному разі не можна. «Економічну культуру» можна розглядати як одну з модифікацій культури в конкретній сфері людської діяльності. «Професійна культура» характеризує рівень предметно-трудової діяльності професійно підготовленого працівника. Тут радше спостерігаємо різне компонентне входження у структуру культури особистості. Наприклад, для осіб, чия діяльність пов'язана з фінансами, економічна культура є основним компонентом професійної культури, тоді як для працівників інших спеціальностей частка економічної культури коливається від периферійної до початкової зони їхньої професійної культури. Таким чином, у тріаді понять «культура», «економічна культура», «професійна культура» найбільш широким, всеохопним є поняття «культура». Однак усі ці категорії характеризують цільову спрямованість сучасної вищої професійної освіти.

Надважливою проблемою сучасної української економіки є забезпечення стабільності розвитку її, а також її регіонів, для чого необхідна стабільність підприємств, установ і галузей, що можливо отримати тільки через підготовку якісного фахівця. Процес формування економічної культури людини – багатоетапний і складний. Він розпочинається в сім'ї і продовжується в дитячому садочку, закладі загальної середньої чи вищої освіти, може тривати в аспірантурі, докторантурі й далі – в подальшій професійній діяльності. Складність процесу формування економічної культури випускника ЗВО полягає в тому, що в ньому беруть участь різні суб'єкти: викладачі, куратори, деканат(-и), батьки тощо. Кожен із них відрізняється від інших суб'єктів власним рівнем економічної культури, професіоналізмом, загальним і професійним кругозором, умінням донести до вихованця основи й тонкощі світоглядних і спеціальних знань, умінь і навичок. Наступність цілей і завдань, котрі вирішуються на кожному із зазначених етапів, є неодмінною умовою успішності формування загальної культури випускника закладу вищої освіти закладу та економічної культури зокрема.

Нині заклади вищої освіти здійснюють свою діяльність у складних економічних умовах, часто не розраховуючи на підтримку держави. Такі тенденції розвитку вищої освіти зумовлюють необхідність створення й удосконалення діяльності маркетингових структур у закладах вищої освіти для забезпечення їх ефективного функціонування на ринку освітніх послуг. Конкурентна боротьба як головний механізм функціонування ринкової економіки не оминула й ЗВО, діяльність і розвиток яких відбувається на тлі скорочення бюджетного фінансування, переходу на рівневу систему освіти, складну демографічну ситуацію у країні, запровадження нових норм контролю з боку Міністерства освіти й науки, розширення затребуваних спеціальностей і напрямків підготовки в кожному закладі, незважаючи на основний профіль підготовки, доступність вищої освіти та інше.

Формування економічної культури майбутніх учителів початкових класів в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, який є одним із провідних вишів регіону, відбувається з урахуванням як загальних завдань вищої фахової освіти й науки, так і конкретних економічних та соціальних потреб регіону. Зауважимо, що, на відміну від періоду, коли навчальний план «початкових» спеціальностей містив спеціальну дисципліну «Основи економічної теорії», якій було відведено лівову частку у формуванні економічної культури студентів, нині систему формування утворюють окремі теми відповідних лекційних, практичних, семінарських занять, а також позааудиторна діяльність, до якої студенти долу-

чаються в університетському бізнес-центрі. Така ситуація створює своєрідну антиномію між вимогами держави до учнівських компетентностей та до майбутнього вчителя, який ці компетентності має формувати. У пункті 7 Державного стандарту початкової освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року № 87, зазначено: «До ключових компетентностей належать: <...> 11) підприємливість та фінансова грамотність, котрі передбачають ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення, вміння організувати свою діяльність для досягнення цілей, усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, готовність до втілення в життя ініційованих ідей, прийняття власних рішень» [4]. Як подолати це неузгодження – запитання, покладене, очевидно, на заклад вищої освіти, який, ураховуючи міністерські рекомендації, вимушений пристосовуватись, звужуючи свої освітні програми від полізнання до суто фахового профілю, де немає місця навіть одній спеціальній економічній дисципліні.

Поділяємо думку О. Лобко про те, що «економічна культура бере безпосередню участь у формуванні професійних якостей особистості (працівника), зокрема й у становленні її цінностей, моралі, знань, етичних норм тощо», оскільки дозволяє зрозуміти і вдосконалити соціально-економічні фактори, зокрема умови праці, мотивація, компетентність, творча ініціатива, що безпосередньо впливають на якість надання нею освітніх послуг [8, с. 196]. Це спонукає в сучасних умовах по-іншому підійти до вирішення проблеми формування економічної культури майбутніх учителів початкових класів, кваліфікаційна характеристика яких передбачає високий рівень підготовки до професійної діяльності, де імпліцитно присутній компонент економічної культури. Вважаємо, що погодження професійних якостей випускників із високими вимогами зможе допомогти молодим фахівцям знайти своє місце в системі суспільного відтворення, реалізувати свій потенціал і досягти високих результатів своєї діяльності. Тільки за таких умов у студента в закладі вищої освіти можуть бути успішно сформовані найважливіші компоненти економічної культури.

Висновки. Отже, економічна культура є одним із найважливіших факторів, котрі впливають на зміст і результати майбутньої самостійної виробничої діяльності випускників закладів вищої освіти. Формування економічної культури – двосторонній процес, результати якого залежать не тільки від професорсько-викладацького складу, а і значною

мірою від самого студента, який, уступаючи до ЗВО, має чітко усвідомлювати умови і проблеми своєї майбутньої професійної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. Москва : Книжный мир, 2003. 895 с.
2. Владыка М.В. Формирование основ экономической культуры старшеклассников : дисс. канд. пед. наук : 13.00.01. Белгород, 1998. 217 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
4. Державний стандарт початкової освіти. *Електронний ресурс*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>.
5. Доброштан В.М. О некоторых аспектах экономической культуры общества и личности. *Государственный советник*. 2013 № 2. С. 53–64.
6. Ефременко Т. Экономическая культура как социологическое понятие. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2005. № 3. С. 123–141.
7. Заславская Т.И., Рывкина Р.Р. Социология экономической мысли: очерки теории. Новосибирск : Наука, Сиб. отд-ние, 1991. 448 с.
8. Лобко О.Б. Роль економічної культури в інституційному перетворенні економічних відносин. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. Вип. 3. С. 195–198. *Електронний ресурс*. URL: https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2010/03/195_198.pdf.
9. Москаленко В.В. Соціально-психологічні засади економічної культури особистості. *Соціальна психологія*. 2007. № 4. С. 3–16.
10. Москаленко В.В., Шайгородський Ю.Ж., Міщенко О.О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект. Київ : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. 348 с.
11. Реброва Г.О. Формування економічної культури майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей засобами акмеологічних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2020. 292 с.
12. Философский энциклопедический словарь / редкол. : С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-оглы, Л.Ф. Ильичев и др. 2-е изд. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.
13. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (гол. ред.). Київ : Абрис, 2002. 742 с.
14. Фільштейн Л.М., Журавльов В.М. Професійна культура в аспекті підготовки фахівців. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2016. Вип. 29. С. 12–18.
15. Ховрич М.О. Формування економічної культури майбутніх вчителів технологій при викладанні дисциплін електротехнічного профілю. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 144. С. 311–313.